

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**A magyar és ruszin (ukrán) népballadák összehasonlító
vizsgálata**

Fábián László

Témavezető: Dr. Ujváry Zoltán

DEBRECENI EGYETEM

Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2006

a) Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

A Kárpátalján élő magyar lakosság sajátos földrajzi és etnikai környezetének köszönhetően az állandó gazdasági és kulturális kapcsolatok szintjén is megismerhette a vele történelmi sorsközösségben élő ruszinok tárgyi és szellemi kultúráját, miközben hűséggel megtartotta a magáét. Hasonlóan szerencsés e multikulturális környezetben tevékenykedő folklorista, akinek a nyelv birtoklása által *adott a lehetőség a két nép balladakincsének komparatív vizsgálatára, amely az adott népközösség értékeinek felmutatásán túl egy határozott lépés lehet egymás jobb megértése felé.*

Ennek elérése egyben az értekezés célkitűzése is, de mielőtt a téma körülhatárolására térnénk, fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy amint az értekezés címében és fejezeteiben is folyamatosan jeleztük, a ruszin megnevezéssel párhuzamosan az ukrán megnevezést is használjuk, mivel az ukrainai ruszinok önálló népként való elismerése az ukrán állam részéről még mindig nem történt meg. Az elmúlt másfél évszázad, s különösen az utóbbi ötven év súlyos nyomokat hagyott a ruszin nép életében. Mivel a reformkorban az egyre erősödő pánszláv propaganda miatt a nemzetté válás folyamata megtört, az irodalmi nyelv kialakítása sem teljesezhetett ki, így nem születhettek meg a nemzeti kultúra alapművei – szótárak, honismereti monográfiák, folklórgyűjtemények.

Ma a kijevei vezetés beletörődik ugyan a ruszinság létezésébe, ellenben a közös irodalmi nyelv és a kiteljesedett kultúra – nem utolsósorban általuk okozott hiányára hivatkozva – kétségbe vonja az önálló ruszin entitás létezését. A témát érintő legutóbbi belpolitikai események közül mindenképpen említést érdemel a Kárpátaljai Területi Tanács 2007-es márciusi ülásszaka, melyen 75 képviselőből 71 szavazott amellett, hogy a ruszinság Kárpátalja őslakos nemzete. Az eredményt máris az ellenvélemények kisebbszerű lavínája követte, melybe a kijevei álláspont híveiként történészek is beszálltak.

Ennek ellenére azt kell mondanunk, hogy a ruszinság történelmi sorsa nem mindennapi, azaz nem egy a hasonló körülmények közt élő népek sorsa közül, ennél fogva tanulságai, amelyek valamennyi Duna-medencei nép számára hasznosak lehetnek, szintén nem mindennapiak.

És nem mindennapi természeti szépségekkel szembesülhet, aki felkeresi a ruszinoknak élettérként adott földet. Mert a Kárpátok folyóvölgyei az előhegyekkel együtt a balladák és a babonák forrásvidéke. Ez a megállapítás témánk szempontjából is fontos, mivel az itt élő emberek mítoszvilágának magától adódóan az epikum a megfogalmazási formája.

A ruszin és ukrán népballadák átfogó, az európai szaktudomány rendszertanában is elhelyezhető feldolgozása az 1980-as években kezdődött el igazán. A 19. századi nyomtatott és kéziratban porosodó gyűjteményeket *O. I. Dej*, a kijevei *Makszim Rilszkij* nevét viselő *Művészettörténeti, Folklorisztikai és*

Etnográfiai Intézet professzora gyűjtötte egybe, hogy elvégezze az európai mérce szerint is impozáns balladaanyag rendszerezését és katalogizálását. A rendszerezés elveinek kidolgozásához az emberi kapcsolatokat és konfliktushelyzeteket vette alapul, s így az ukrán népballadákat a következő nagy témakörökbe sorolta: 1. *Szerelem és házasság előtti szerelmi kapcsolatok*; 2. *Családi kapcsolatok, családtagok közti konfliktusok*; 3. *Társadalmi-történelmi viszonyok és konfliktusok*; E témakörök *Dej* rendszerében a konfliktushelyzetek lényeges, közös jegyei alapján ciklusokra, a ciklusok pedig alaptípusokra tagolódnak. Így a ruszin (ukrán) ballada-anyagban 283 *alaptípus* különíthető el, ami a Vargyas által nyilvántartott 134 típushoz képest rendkívül tekintélyes halmaz.

Ez a katalógus nemcsak a keresést-tájékozódást könnyíti meg, de az összehasonlító munkálatok elkezdéséhez is kitűnő segédeszköz.

A megvizsgált ruszin (ukrán) anyagból a téma és az alaptörténet megfelelése, motívumok egyezése alapján 23, azaz *huszonhárom a magyarban is azonosítható*, az összehasonlításra alkalmasnak talált balladát emeltünk ki. Vargyas típusmutatója szerint ezek a következők: 1. *Az elcsalt menyecske* (3), 2. *Gyermekeit elhagyó, elcsalt menyecske* (5), 3. *Három árva* (6), 4. *Kényszerített menyasszony* (12, 13), 5. *Két rab testvér* (17), 6. *Vitéz és kegyes* (18), 7. *Zsivány felesége* (20), 8. *Háromszoros magzatgyilkos* (24), 9. *Kegyetlen anyós* (28), 10. *Fia-rabolta anya* (42), 11. *Hűségpróba* (43), 12. *Párjavesztett gerlice* (44), 13. *A megrontott fiú* (62), 14. *Gőgös feleség* (67), 15. *Csudahalott* (68), 16. *Szeretet próbája* (69), 17. *Katonalány* (80), 18. *Gunaras lány* (81), 19. *Halott vőlegény* (86), 20. *Tücsöklakodalom* (91), 21. *A pávás lány* (92), 22. *Templomkerülő* (95), 23. *A megcsalt férj* (129);

Ha ezzel a válogatással most találkozunk először, első gondolatunk talán az lehetne, hogy a Pávás lány és a Templomkerülő kivételével valamennyi a balladakincs archaikus rétegéből való, s ez máris azt a következtetést indukálja, hogy a népeink együttélésében az intenzívebb, jelentősebb népességmozgásokat, lakhelycseréket is tartalmazó kapcsolatok időszaka nagyjából a 18. század végéig tarthatott.

b) Az alkalmazott módszerek vázolása

A megállapítás, mely szerint a folklorisztikában összehasonlítás nélkül nincs elmélet, ma már közhelynek számít. Már a *Vadrózsapör* idején is nyilvánvaló felismeréssé vált, hogy a népköltészeti alkotások vizsgálatához az egyoldalú nemzeti szemlélet nem elegendő. Helyette vagy vele párhuzamosan ki kell alakítani az összehasonlító folklorisztika módszertanát. Vargyas Lajos viszont a magyar népballada életrajzának és európai kötődéseinek feltárása

közben arra figyelmeztet, hogy az időben és térben távoli népek kultúrájának erőltetett rokonítása közben könnyen a ló túlsó oldalára eshetünk.

A durvább tévedések elkerülése végett ezért célszerűnek láttuk magunk is, ha az összehasonlítandó alaptípusokat és azok változatait a *V. Propp, P. Bogatirjov és a V. Zsirmunszkijék* által elterjedt *tipológiai és genetikai* vizsgálati szempontok alapján vesszük szemügyre.

A megközelítés e két elve akár külön-külön, de egymást kiegészítve is kiválóan alkalmazható a magyar és a ruszin balladaanyag számos közös tartalmi és formai elemének az összevetésére. Ugyanis népeink közös, 700-800 esztendő múltja a gazdasági javak állandó és szükségszerű cseréje mellett a kulturális jelenségek mozgásának feltételeit is megteremtette. Elég, ha példaként ráközelítünk az észak-keleti Felvidék történelmének a Rákóczi-szabadságharcot követő néhány évtizedére, s máris azt véljük látni, hogy a hadak és járványok által tarolt területeken rendkívül élénk a népességmozgás. A régió 18 - 19. századi ukrán diaszpóráit felmérő Paládi-Kovács Attila ötvennél több teljesen vagy részben lakott ruszin településről és több tízezerre tehető lakosról beszél, arra azonban már Újváry Zoltán figyelmeztet, hogy az ukrán szórványok vizsgálata részben a nyelvi asszimiláció, részben pedig az ukrán települések szlovákként való nyilvántartása miatt is akadályokba ütközik.

S ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a felvidéki ruszinság népességmozgása, amint arra Udvari István, a ruszinisztika nemrég elhunyt kiváló tudósa rámutatott, Mária-Terézia idejében is folytatódott, mégpedig Zemplén, Sáros, Borsod és Szabolcs vármegyéből, tehát magyar környezetből is, le a Szerémségig és Szlavóniáig. Vizsgálódásunk szempontjából ez rendkívül fontos kapaszkodó, mert a bács-szerémi ruszinok a magukkal vitt folklórhagyományaikat konzerválták. A náluk előforduló balladák tehát nemcsak egy archaikus nyelvet és előadásmódot szemléltetnek, hanem egyben megdönthetetlen bizonyítékok is egy-egy balladatípus életrajzában.

Úgy véljük, a felsorakoztatott érvek kellőképpen megindokolják a ruszin (ukrán) folklóralkotások vizsgálatában a fent nevezett komparatív módszerek alkalmazását.

c) Az eredmények tézisszerű felsorolása

Az elvégzett munka alapján megállapítást nyert, hogy a téma- és motívumvándorlás irányainak meghatározása végett összehasonlított anyag az eredet tekintetében korántsem olyan egynemű, mint amilyennek az előzetes válogatáskor mutatkozott. Az osztályozás a következő tartalmi és formai szempontok figyelembevételével történt: *1. A téma és az alaptörténet megfelelése; 2. A cselekmény elemeinek következetessége; 3. A motívumok teljessége (torzulása); 4. A változatok mennyisége, földrajzi elhelyezkedése; 5. Más magyar típusok motívumainak előfordulása, magyarizmusok;* Mindezek után a következő eredmény született:

1. A magyar folklórból átadott balladák: *Elcsalt menyecske, Három árva, Kegyetlen anyós, A megrontott fiú, Csudahalott, Szeretet próbája, Pávás lány, Gögös feleség, Megcsalt férj, azaz összesen – 9;*

2. Azonos alaptörténetű vagy ötletű, de a ruszin (ukrán) szájhagyomány által átalakított, kettős kötődésű balladák: *Gyermekeit elhagyó, elcsalt menyecske, Két rab testvér, Kényszerített menyasszony, Zsivány felesége, Háromszoros magzatgyilkos, Fia-rabolta anya, Hűségpróba, Párjavesztett gerlice, Katonalány, Tücsöklakodalom, azaz összesen - 10;*

3. A ruszinból kölcsönzött típusok: *Gunaras lány, Halott vőlegény, Vitéz és kegyes, Templomkerülő, azaz összesen – 4.*

Megjegyezzük, hogy a Megrontott fiú és a Szeretet próbája típusokat csak eredetinek ítélt változataik alapján tesszük a magyarból átvettek közé, mert a típus önálló életében kialakult verziók már önálló, teljes értékű (ruszin, ukrán) balladának számítanak.

d) Az értekezés tárgyában megjelent publikációk:

1. *Vári Fábián László*: A ruszin balladák bölcsője mellett (Magyar, angol és ukrán nyelven). In: Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából, 4. Szerk.: Eperjessy Ernő. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2002. 7-50. o.
2. *Vári Fábián László*: A madárrá változott leány (Kárpátaljai ruszin népballadák) Kortárs, 2001. 10. sz. 23-41. o.
3. *Vári Fábián László*: Magyar folklórhagyományok Ung megyében. Naput, 1999. 9.sz. 55-59.o.
4. *Vári Fábián László*: Vannak ringó Bölcsők (Kárpátaljai magyar népballadák, gyűjtötték: VFL és a Forrás Stúdió. Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: VFL, a zenei jegyzeteket Paksa Katalin készítette). Intermix Kiadó, Ungvár, 1992.
5. *Vári Fábián László*: Shephrds, Let's Rise...(Nativity plays in Transcarpathia). In. Minorites Research, 2002. 4. 100-106.p.
6. *Vári Fábián László*: Népballadánk rehabilitálása. In Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája. Budapest.Ungvár, 1992. 77-80. o.
7. *Vári Fábián László*: Magyar népballadák Kárpátalján. In. Szem látta, szív bánta – Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok, szerk.: P. Punykó Mária, Hatodik Síp- Mandátum, Budapest-Beregszász, 1996. 163-167. o.
8. *Vári Fábián László*: Pásztorok, keljünk fel. Bevezető a kárpátaljai betlehemes játékok kötetéhez. KMKSZ, 1999